

مسجد نماد همبستگی اسلامی

سید علی سادات فخر

چکیده

برافراشتن بنیان‌های مسجدالحرام توسط حضرت ابراهیم علیه‌السلام و تأسیس مسجد در آغاز مهاجرت به مدینه توسط پیامبر گرامی اسلام، نماد همبستگی اجتماعی را به نمایش می‌گذارد؛ براین اساس احترام و حفظ مسجد برای پایداری همبستگی یک ضرورت است و حضور در مسجد تمرینی برای همبستگی دینی محسوب می‌گردد.

نگارنده با اشاره به لزوم آراستگی ظاهر و پیراستگی باطن به هنگام حضور در مسجد، جهت‌دهی اعمال عبادی برای تداوم همبستگی را مورد توجه قرار داده، و بر استفاده عمومی از مسجد و لزوم محافظت از آن تأکید ورزیده است و در پایان ساختن آینده را از مساجد و با مساجد راه‌حل تعالی امت اسلامی دانسته است.

اشاره

ابراهیم علیه‌السلام به همراه همسر و کودک خردسالش راه بیابان در پیش گرفت. او نه سودای سوداگری داشت، نه دل‌گردشگری؛ آن سه آرام آرام به سمت بیابان‌های بی‌آب و علف پیش رفتند تا به سرزمین موعود رسیدند.

او کوله‌بار مهاجرت بر زمین بی‌آب و علف نهاد و بر پایه‌های برجای مانده از روزگار انسان آسمانی، خانه خدا را باز ساخت.

«وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ»^۱.

او خانه‌ای نمادین برای نمایش همبستگی ادیان و حیانی در سطح جهانی ساخت و چه زیباست که نام آن خانه، مسجدالحرام^۲ نهاده شد. در قرآن مجید به مسجدالحرام، خانه خدا (بیت الله الحرام) نیز اطلاق شده است.^۳

ابراهیم خلیل الله^۴ در کنار همسر و فرزند خردسالش دست به آسمان بلند کرد و گفت:

«رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ»^۵.

پس از بازسازی خانه خدا، ابراهیم خلیل علیه‌السلام، تاریخی‌ترین تصمیم خویش را گرفت؛ او تنها برگشت و همسر و فرزندش را در کنار مسجدالحرام برجای نهاد. نه این بود که او به تنهایی یک امت بود^۶ و اکنون این اسماعیل است که باید چونان پدر خویش، ادامه دهنده و گسترش دهنده امت باشد.

۱. بقره / ۱۲۷ . «و آنگاه که ابراهیم و اسماعیل پایه‌های خانه را بالا می‌بردند».

۲. در قرآن ۱۵ بار کلمه مسجدالحرام آمده است، روحانی، فرهنگ آماری کلمات قرآن: ج ۳، ص ۱۳۹۵ .

۳. ابراهیم / ۳۷ .

۴. نساء / ۱۲۵ . «و اتخذ الله ابراهیم خلیلاً».

۵. ابراهیم / ۳۷ . ترجمه مجتبی: «پروردگارا! من برخی از فرزندانم را به دره‌ای بی‌کشت، نزدیک خانه تو جای دادم، پروردگارا تا نماز به پا دارند، پس دل‌هایی از مردمان را چنان کن که به سوی آنان گرایند و از میوه‌ها روزیشان ده، باشد که سپاس گزارند».

۶. نحل / ۱۲۰ .

نازل شده است. بر این مبنا شما آیات مربوط به مسجد را بنگرید که چگونه فرمان به حفظ حرمت مسجد با دستور دیگری در ساختاری واحد قرار می‌گیرد و هماهنگ، به هدفی مشخص اشاره دارد.

حضور در مسجد، تمرین همبستگی دینی در آموزه‌های قرآنی، حضور در مسجد با حفظ حرمت مسجد، منحصرًا کافی نیست زیرا شما در مسجد از پایگاه فردیت خود حضور پیدا نمی‌کنید، بل حضور شما از جایگاه اجتماعی شماست؛ بنابراین باید افزون بر حفظ حرمت مسجد، به عناصر تشکیل دهنده نماد همبستگی نیز حرمت نهید و به آنان به گونه‌ای حرمت نهید که به مسجد حرمت می‌نهد. اکنون بنگریم که قرآن کریم چه هدیه آسمانی در این زمینه برای ما به ارمغان آورده است:

۱. آراستگی ظاهر هنگام حضور در مسجد
قرآن در خصوص حضور مسلمانان، در مسجد حساسیت نشان داده و برای حضور آنان در مساجد قانونی ویژه تشریح کرده است. در این قانون آمده است: ای فرزندان آدم باید هنگام حضور در هر مسجد آراسته باشید و خود را با زینت‌های پائین بیارایید:
« یا بَنِي آدَمِ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ »^۱

ژرف نگری در واژه واژه آیه، این حقیقت را آشکار می‌کند که هر انسانی هنگام حضور در مسجد، باید از نظر وضع ظاهری به گونه‌ای باشد که موجب نفرت و تنفر دیگران از حضور در مسجد نشود. لزوم آراستگی ظاهری برای حضور در مسجد، با نگاه اجتماعی لحاظ شده است و گرنه در نگاه فردی، هر کسی در فردیت خویش هرگونه که خواست می‌تواند در معبد حاضر شود و به تنهایی با خدای خویش به نیایش پردازد؛ ولی در اسلام، مسجد پایگاه اجتماعی مسلمانان است، از این رو با استفاده از هیئت امر در آیه دستور به آراستگی به کار رفته و عمومیت آیه در شمول هر مسجد و در هر زمان ورود، به گونه‌ای است که هر انسانی در هر لحظه‌ای که بخواهد به مسجدی وارد شود، باید آراسته باشد. بنابراین آراستگی ظاهر هنگام حضور در مسجد، نخستین گام برای همبستگی، به معنای تحمل یکدیگر و در کنار یکدیگر بودن و احساس قرابت و نزدیکی کردن از لحاظ ظاهری است.

۲. پیراستگی باطن هنگام ورود به مسجد
اکنون وقت آن رسیده است که باطن خویش نیز چونان ظاهر خویش کنید و خود را به زینت‌های اخلاقی (= فضایل) بیارایید که «در محضر دوست، آن کس نیکوست که ظاهر و باطنش همسوست»:
« وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ »^۲

واژه واژه این آیه نیز به صراحت بیان می‌کند آن کس که به مسجد در آید، باید خدا را خالصانه در نظر بگیرد و فقط برای خدا بیندیشد و عبادت و عمل کند. واقعیت این است که تشخص انسان به تکرر اوست و تکرر او به سادگی می‌تواند به مانعی برای همبستگی تبدیل شود. یگانه راه طی شده در طول تاریخ برای ایجاد همبستگی انسان‌های متکثر، همان راه پیشنهادی در این آیه شریفه است که همه تکررها با یگانه کردن انگیزه‌ها بر مبنای عبودیت و اخلاص، به همبستگی و وابستگی به یکدیگر می‌رسند.

اکنون تصور کنید جمع‌ی را، که در مسجد حاضرند و آراسته ظاهر و پیراسته باطن، آیا آنان مشکلی برای همبستگی با یکدیگر در ظاهر و باطن دارند؟ آیا تصور می‌شود که آنان آماده مشارکت در کارها با یکدیگر نباشند؟ آیا تصور می‌شود که آنان غمخوار یکدیگر

۱. اعراف / ۳۱. ترجمه مجتبی: «ای فرزندان آدم، نزد هر مسجدی - به هنگام نماز - آرایش خویش - جامه و آنچه مایه آراستگی است - فرا گیرید».

۲. اعراف / ۲۹. ترجمه مجتبی: «و روی توجه خویش نزد هر مسجد هنگام هر نماز به سوی او فرا دارید، و او را بخوانید در حالی که دین را ویژه او کرده باشید - بای او انباز نگیرید».

نباشند؟ آیا تصور می‌شود که آنان در برابر سرنوشت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... یکدیگر بی‌اعتنا باشند؟ و در نهایت آیا آنان مانعی برای تشکیل امت واحده دارند؟ حقیقت این است که در این ساختار، هنگام حضور در مسجد (آراسته ظاهر و پیراسته باطن)، من خود را در او می‌بینم و او خود را در من می‌بیند، هر چه را برای خود دوست داشته باشم، برای او دوست دارم و هر چه برای او نخواهم، برای خود نیز نمی‌خواهم؛ امام علی علیه‌السلام فرمود:

«یا کمیل المؤمن مرآة المؤمن لأنه يتأمله ويسد ويجمل حالته
یا کمیل المؤمنون إخوة و لاشيء أثر عند كل أخ من أخيه یا کمیل ان لم
تجب أخاك فليست أخاه»^۱

از این رو هنگامی که مؤمن به دیگر مؤمن نگاه می‌کند، گویا هر دو یکی هستند و همبسته و وابسته؛ به تعبیر مولوی:

جان گرگان و سگان از هم جداست متحد جان‌های شیران خداست^۲

---

^۱ . نوری، مستدرک الوسائل: ج ۹ ، ص ۴۸ ، باب وجوب أداء حق المؤمن.

^۲ . مولوی، مثنوی معنوی، دفتر چهارم: ص ۳۵۰ .

مسجد نماد همبستگی اسلامی

۱. مسجد سازی برای ایجاد همبستگی

در تاریخ اسلام، حوادث شگفت‌آوری رخ داده است که از منظر الهی، اهمیتی فراوان داشته و در وحی خداوند به پیامبر گرامی اسلام بازتاب یافته است تا به ما بیاموزد که از این حوادث تاریخی، باید عبرت آموخت و برای همیشه در قالب نخستین و گویاترین نمونه در حافظه تاریخی مسلمانان به یادگار بماند. حادثه چنین رخ داده است:

پس از هجرت حضرت رسول خدا به مدینه و نخستین اقدام آن بزرگوار در ساختن مسجد، نهضت مسجدسازی به سرعت شگفت‌آوری در میان مردم مدینه آغاز گشت و مسجدهای فراوانی در زمانی کوتاه، پدید آمد انگیزه‌ی مسلمانان از مسجدسازی در این دوران در این آیه به روشنی بیان شده است:

«لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَيَّ التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رَجُلٌ يُّحِبُّونَ أَنْ يَتَّطَّهَرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ»^{۱۳}

پیامبر گرامی اسلام از این روند رو به رشد مسجدسازی در میان مسلمانان استقبال کردند، ولی در سال نهم هجری در برابر مسجدسازی ابو عامر پدر حنظله شهید «غسبل الملائکه» در دهکده قبا، واکنش تندی از خود نشان دادند و دستور دادند این مسجد را خراب کنند و تیرهای آن را بسوزانند و برای مدتی، این مکان مرکز زباله باشد.^{۱۴} در قرآن چه بسیار زیبا و گویا به این واقعیت تاریخی به کارکردهای مسجد ضرار اشاره شده است:

« وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَ كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِزْوَاجًا لِمَنِ جَارَبَ اللَّهُ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلِ وَ لِيَحْلِفُنَا إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحَسَنَ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»^{۱۵}

در این آیه به صراحت بیان شده است که کارکرد مسجد «ضرار» در صدر اسلام در راستای تحقق همبستگی اسلامی نبوده است. این واقعیت تلخ تاریخی است که برخی افراد فرصت‌طلب از طرح رسول خدا در مسجدسازی برای افزایش همبستگی سوء استفاده کردند و همان طرح را برای کاهش همبستگی به کار گرفتند، ولی رسول گرامی اسلام به سرعت واکنش نشان داد و با تخریب مسجد ضرار، نهضت مسجدسازی را به راه و انگیزه‌ی اصلی خویش رهنمون ساخت.

بنابراین با توجه به تصریح قرآن، مهم‌ترین کارکرد مسجد، باید ایجاد و افزایش همبستگی باشد و هر مسجدی که در راستای همبستگی اسلامی عمل نکند، مسجد نیست؛ زباله دانی است که به اشتباه نام مسجد بر آن نهاده شده است!

از سوی دیگر به تاریخ بنگرید، انسان‌هایی بزرگ به وجود می‌آیند تاریخ ساز؛ آنان به قدری بزرگند که به سرعت نماد یک قوم و ملت خواهند شد. بدیهی است شما نمی‌توانید با نمادهای گوناگون به همبستگی دست یابید. لذا بهترین راه، استفاده از مسجد برای حفظ همبستگی واحد و ماندگاری آن چهره ماندگار در حافظه تاریخی یک ملت یا تمدن است. در این زمینه به قرآن بنگریم که چگونه با استفاده از مسجدسازی بر قبور اصحاب کعبه، ضمن ماندگار کردن نام و کار آنها در حافظه تاریخ، نماد واحد همبستگی را در ادیان و حیاتی ارایه می‌کند:

« قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَيَّ أَمْرَهُمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا»^{۱۶}

با این نگرش است که همیشه بنای یادبود بزرگان و تاریخ سازان در فرهنگ اسلامی با مسجد شکل گرفته و با مسجد حفظ شده است و با آن تداوم خواهد یافت.

۲. جهت دهی عبادی اعمال در مسجد برای تداوم همبستگی

همبستگی به نقطه اتکایی نیاز دارد که در دراز مدت کارکرد خود را حفظ کند و تداوم یابد. حقیقت این است که فقط نقطه اتکایی که برای تداوم همبستگی اسلامی در مسجد می‌توان

^{۱۳} . توبه / ۱۰۸ . «هر آینه مسجدی که از نخستین روز بر پرهیزگاری بنیاد یافته - مسجد قبا - سزاوارتر است که در آن نماز بایستی، که در آن مردانی‌اند که دوست دارند پاک‌ی ورزند و خدا پاک‌ی ورزان را دوست دارد».

^{۱۴} . سبحانی، فرازهایی از تاریخ پیامبر اسلام: ص ۴۸۶ .

^{۱۵} . توبه / ۱۰۷ . «و گروهی از منافقانند آنان که مسجدی گرفتند - ساختند - برای گزند رساندن و کفر ورزیدن و جدایی افکندن میان مؤمنان و ساختن کمینگاهی برای کسانی که با خدا و پیامبر او از پیش در جنگ بودند».

^{۱۶} . کعبه / ۲۱ . «کسانی که بر کارشان آگاهی و دست یافتند - یکتاپرستان - گفتند: ما بر آنان مسجد می‌سازیم».

تصور کرد، جهت دهی عبادی به کارها در مسجد است. شما به تاریخ صدر اسلام نگاه کنید، مسجد در آن زمان کارکردی چند منظوره داشته است و فقط برای نماز و اعمال عبادی خاص مثل اعتکاف و غیره نبوده است. شما به احکام فقهی بنگرید؛ برای حضور و توقف در مسجد فقط چند مورد استثنا شده است؛^{۱۷} در این صورت شما برای هر کاری (بجز موارد استثنا) می‌توانید به مسجد وارد شوید و در آنجا حضور یابید، اما فقط يك شرط را باید رعایت کنید و آن شرط، جهت دهی عبادی به کارهایتان است. اکنون به سخن قرآن بنگریم:

« قُلْ أَمْرٌ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَاقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ »^{۱۸}.

آوردن واژه «وجه» و کنار هم چیده شدن واژه‌های «بالقسط»، «وجهکم»، «ادعوه» و «مخلصین»، خود گویای این واقعیت است که روی و جهت هر کاری در مسجد، خداخواهی و عبودیت باید باشد. با این جهت‌گیری، هر کاری در مسجد عبادت است و جز کار عبادی در مسجد رخ نخواهد داد.

بگذارید دوباره از قرآن استمداد جویم تا معارف خویش را بر ما مکشوف سازد:

«وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^{۱۹}.

در این آیه نیز به وضوح جهت‌گیری عبادی اعمال در مسجد بیان شده است. از این منظر نیازی به اثبات چند منظوره بودن مسجد با استفاده از تاریخ نیست؛ گرچه تاریخ اسلام و سیره رسول گرامی اسلام و امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام مؤید این برداشت نیز خواهد بود.

۳ . استفاده عمومی از مسجد نه انحصاری در قالب نماد عام همبستگی

اصولاً هنگامی که مکانی به مسجد اختصاص داده شد، آن مکان از ملکیت انسان خارج شده و در ملك خداوند قرار می‌گیرد:

«إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنِ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»^{۲۰}.

البته ارزشمندی تخصیص ملك به مسجد به این است که براساس تقوا و قربۀ الی الله باشد:

«لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ»^{۲۱}.

بر این مبنا استفاده از ملك خداوند در جهت خشنودی و تقرب به او برای همگان یکسان است و انحصاری در این زمینه امکان‌پذیر نیست و همگان آزادند از آن برای کارهای عبادی خویش استفاده کنند. در این زمینه رهنمودهای الهی در قرآن کریم راه‌گشاست. در قرآن کریم با کسانی که مردم را از استفاده عبادی از مسجد منع می‌کنند به شدت برخورد می‌شود و آنان را ستمکارترین انسان‌ها بر می‌شمارند:

« وَ مَن أَظْلَمُ مِمَّن مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا »^{۲۲}.

بر مبنای طرح رسول گرامی اسلام در نهضت مسجدسازی، باید مسجد به صورت نماد همبستگی اسلامی از انحصار گروه یا طایفه و قوم و قبیله‌ای خاص درآید. افزون بر این، مسجد در قالب نماد همبستگی اسلامی باید از اختصاصی و انحصاری شدنش برای ادای چند عمل عبادی به معنای خاص درآید تا به کارکرد عام و اصلی‌اش برسد، همان کارکردی که مسجد در زمان رسول گرامی اسلام داشت.

۴ . محافظت از مسجد و جلوگیری از تخریب نماد همبستگی

پس از ایجاد نماد همبستگی و طراحی ساز و کار لازم برای تداوم همبستگی، اکنون لازم است که از این نهاد محافظت نمود و در برابر هر اقدامی برای تخریب آن جلوگیری کرد. در این

^{۱۷} . بقره / ۱۸۷ .

^{۱۸} . اعراف / ۲۹ . «بگو: پروردگار من به انصاف و داد فرمان داده و اینکه روی - و توجه - خویش نزد هر مسجدی - و هنگام هر نمازی به سوی او - فرا دارید و او را بخوانید در حالی که دین را ویژه او کرده باشید».

^{۱۹} . جن / ۱۸ . «و همانا مسجدها - یا اندام‌های سجده - برای خداست، پس با خدای یکتا کسی را بخوانید - نپرستید».

^{۲۰} . توبه / ۱۸ . «همانا مسجدهای خدای را آن کس - باید - آباد کند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده».

^{۲۱} . توبه / ۱۰۸ . «هر آینه مسجدی که از نخستین روز بر پرهیزکاری بنیاد یافته - مسجد قبا - سزاوارتر است که در آن نماز بایستی، که در آن مردانی‌اند که دوست دراند پاک‌ی و وزند و خدا پاک‌ی و رزان را دوست دارد».

^{۲۲} . بقره / ۱۱۴ . «کیست ستمکارتر از آن که نگذاشت در مسجدهای خدا نام او را یاد کنند و در ویرانی آنها کوشید».

زمینه فقه اسلامی احکام فراوان و بسیار سخت گیرانه‌ای برای تعمیر و نوسازی مسجد دارد؛ افزون بر این در فقه اسلامی، اساساً تغییر کاربری مسجد منتفی است و مسجد برای همیشه باید مسجد باقی بماند. در این باره قرآن کریم تلاش در جهت تخریب مسجد را بزرگترین ظلم معرفی می‌کند:

« وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيًا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ^{۲۳}»

بدیهی است وقتی نمادی برای همبستگی اسلامی توسط پیامبر معرفی شد، نمی‌توان آن را تغییر داد و یا اقدام به تخریب آن کرد، بنابراین این حفاظت از نماد همبستگی اسلامی و جلوگیری از تخریب آن، وظیفه‌ای همگانی است.

آینده را از مسجد و با مسجد بسازیم
آینده را از نو نمی‌سازیم، ما کوله‌باری از تجربه به همراه داریم با بیش از هزار و چهارصدسال پشتوانه، اکنون باید دوباره بیندیشیم که چه داریم و چه کم داریم؟ باید بیندیشیم که چه می‌کنیم و چه باید بکنیم؟

واقعیت تاریخی این است که در طرح نبوی، مسجد هم معبد بوده است و هم مدرس؛ هم محراب بوده است و هم مهمانخانه. از این رو باید آینده را از مسجد بسازیم و آینده خویش را با مسجد تضمین کنیم. همان‌گونه که از آیات و تاریخ صدر اسلام بر می‌آید. در پایان اگر مسجد، کارکردهای تعریف شده خود (در آیات و سیره) را داشته باشد و از انحصار گروه یا عمل خاصی درآید، بدون تردید دوباره همان کارکرد تربیتی گسترده‌ای که در صدر اسلام داشت، پیدا خواهد نمود و در قالب نماد همبستگی در سطح ملی مطرح خواهد شد.

---

²³ . بقره / ۱۱۴ . «کیست ستمکارتر از آن که نگذاشت در مسجدهای خدا نام او را یاد کنند و در ویرانی آنها کوشید؟ اینان را نرسد که در آیند مگر بیمناک و هراسان؛ آنان را در این دنیا خواری و رسوایی و در آن جهان عذابی بزرگ است.»